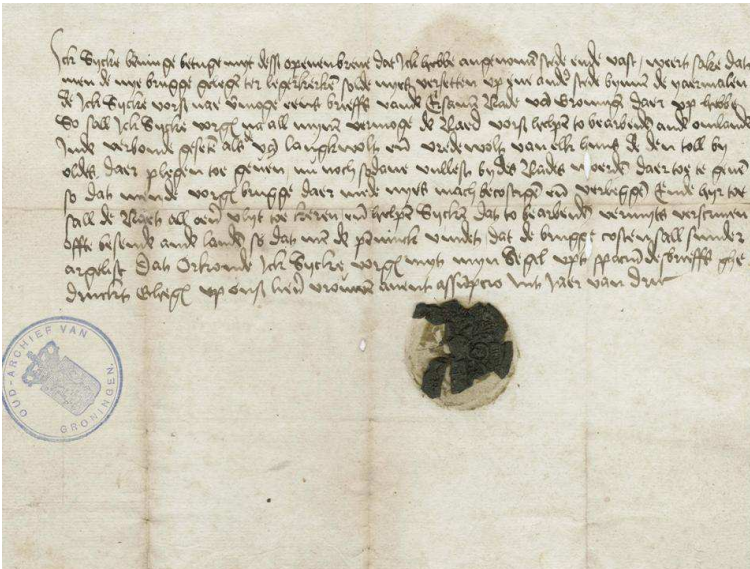

Sicke Benninge en de Groninger geschiedenis

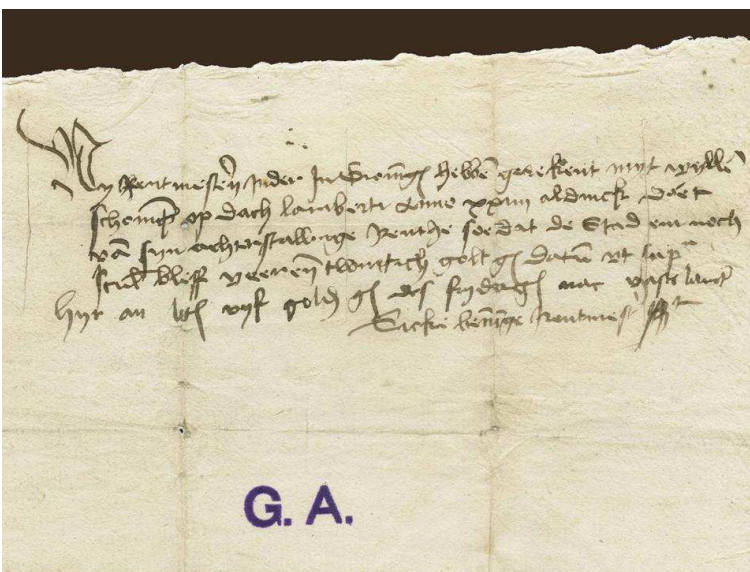
Voordracht, gehouden door Jan van den Broek bij de presentatie van de nieuwe uitgave van de kroniek van Sicke Benninge op 18 oktober 2012

Geplaatst: 15 december 2012

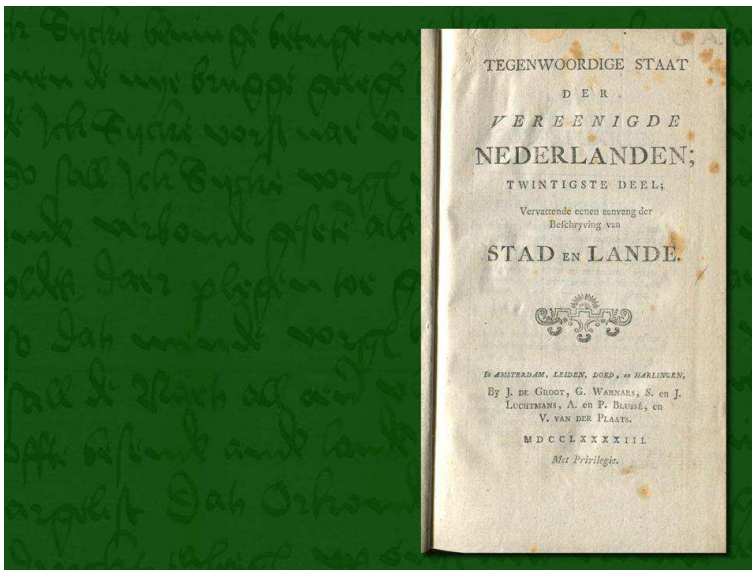
Handschrift van Sicke Benninge

GrA T2100-411: Akte waarbij Sicke Benninge op zich neemt bij een eventuele verplaatsing van de nieuwe brug te Leegkerk de stad Groningen zijn medewerking te zullen verlenen aan het bijeenbrengen van de daartoe benodigde gelden, 14 augustus 1503.

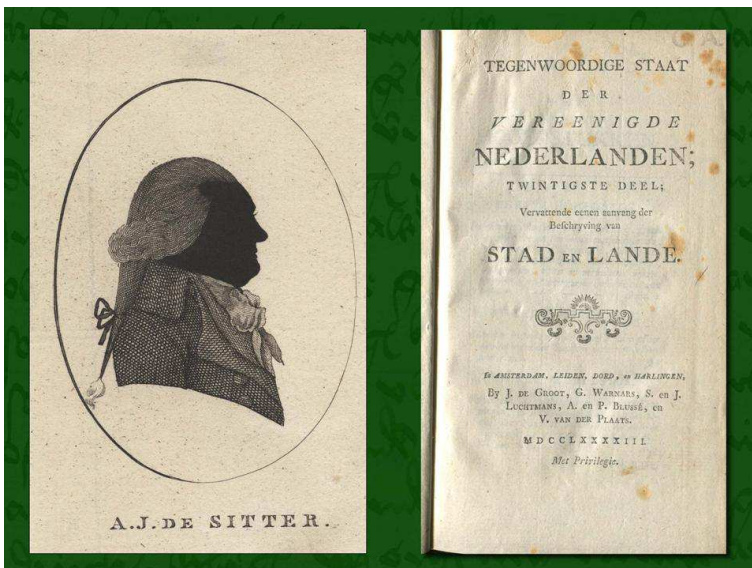
Handschrift van Sicke Benninge

GrA T2100-869.45: Afgeloste obligatie van Sicke Benninge namens de rentmeesters van de stad Groningen voor Willem Schonings ten bedrage van 24 goudguldens wegens achterstallige rente, 17 september 1524. Met aantekening omtrent een hierop gedane betaling, 3 maart 1525.

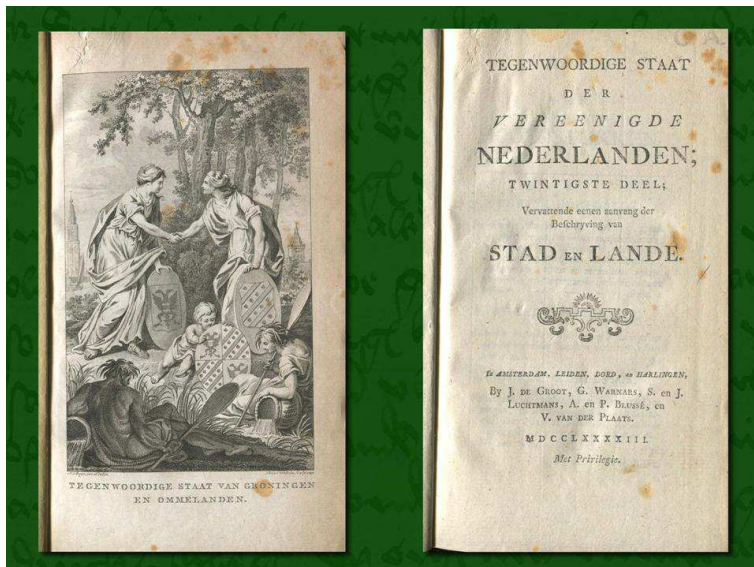
Titelpagina van de Tegenwoordige Staat van Stad en Lande

In 1793 verscheen het twintigste deel van de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, *vervattende eenen aanvang der beschryving van Stad en Lande*. Dat boek gaf een mooi overzicht van de hele (oudere) geschiedenis van Stad en Lande. Latere auteurs hebben daarvan in grote getale dankbaar gebruik gemaakt, vaak zonder te vermelden waar zij hun informatie vandaan hadden gehaald.

Albert Jan de Sitter en zijn Tegenwoordige Staat

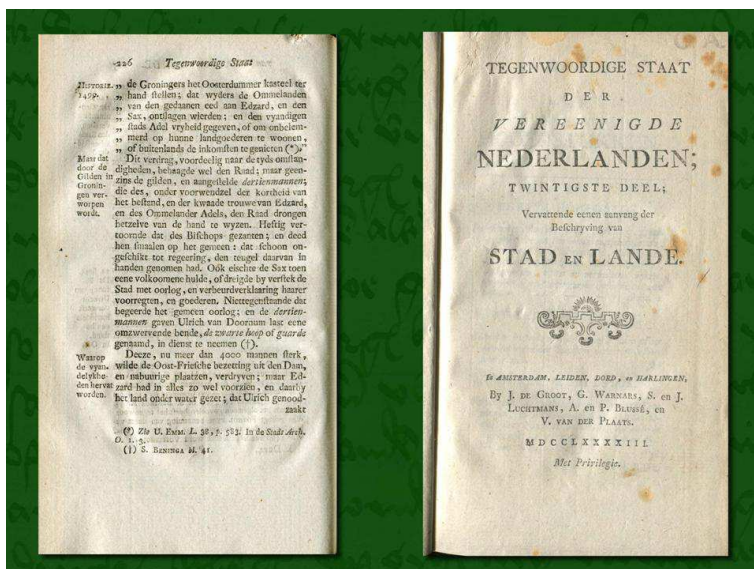
Wie dit handzame overzicht van de gewestelijke geschiedenis heeft samengesteld staat niet in het boek. Dr. W.J. Formsma heeft echter aangetoond dat dit werk is geschreven door de politicus en amateur-historicus (er waren nog geen andere!) Albert Jan de Sitter.

Allegorie op de samenwerking tussen Stad en Lande

De Sitter, op jeugdige leeftijd al rentmeester van de stadsvenen, had als stadsambtenaar toegang gehad tot de stadsarchieven, maar gebruikte ze ook voor zijn historische onderzoekingen. Dat was bijzonder, want het stadsbestuur was altijd huiverig geweest om zijn archieven voor iets anders dan het directe stedelijke belang te openen.

Dat De Sitter voor zijn historische publicatie wel in het archief mocht kijken past bij de geest van die tijd. Het waren de jaren tussen de Franse en de Bataafse revolutie; het besef leefde dat er een tijdvak op zijn einde liep, dat de oude structuren hadden afgedaan en dat het ook tijd was om een eind te maken aan de spreekwoordelijke strijd tussen Stad en Lande. Harmonie had de toekomst! De allegorie op de samenwerking tussen Stad en Ommelanden zinspeelt daarop.

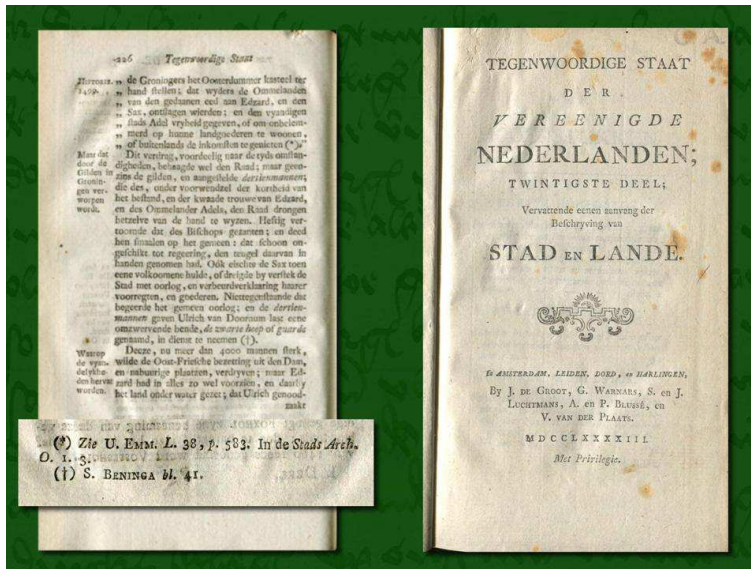

‘Moderne’ voetnoten in de Tegenwoordige Staat

Ik heb twee redenen om A.J. de Sitter en zijn Tegenwoordige Staat bij deze gelegenheid te vermelden:

- De Tegenwoordige Staat is het vehikel waarop Sicke Benninge en zijn kroniek de Groninger geschiedschrijving zijn binnengekomen en een groot publiek hebben bereikt;
- De Sitters Tegenwoordige Staat is het eerste geannoteerde geschiedenisboek over Groningen.

De Sitter laat zien waar hij zijn kennis vandaan heeft. Dat maakt zijn werk ook zo goed bruikbaar: je kunt zijn bronnen controleren en daarop voortborduren.

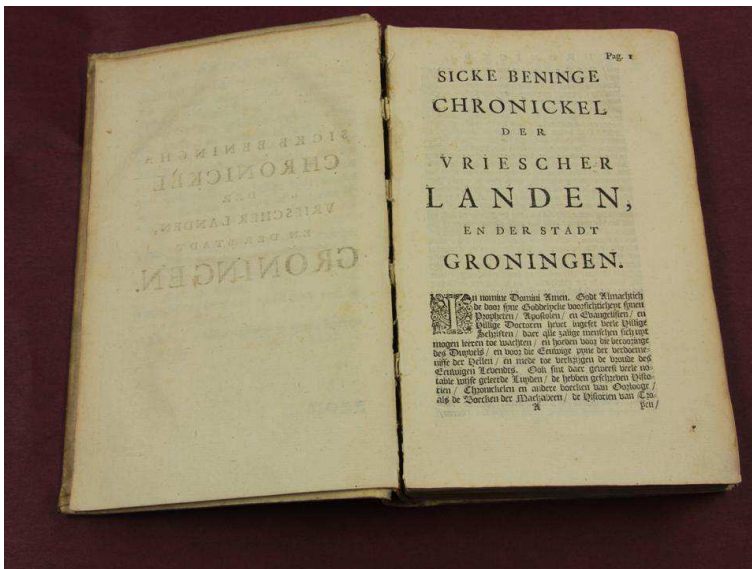

Een voorbeeld van verwijzingen in de Tegenwoordige Staat

Op bladzijde 226 vinden we verwijzingen naar

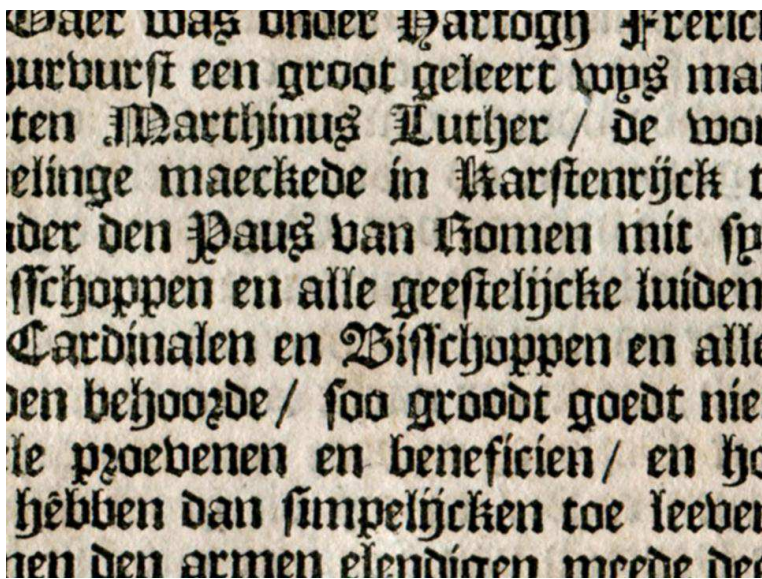
- Rerum Frisicarum Historia, het grote geschiedwerk van Ubbo Emmius (verwezen wordt naar boek- en paginanummer)
- het archiefstuk O1-3 in het stadsarchief (naar de inventaris van de 18^e eeuw)
- de kroniek van Sicke Benninge (naar de editie van Brouërius van Nidek uit 1725)

Het archiefstuk met de signatuur O1-3 vinden we nu onder nummer GrA T2100-397: Stukken betreffende het bestand tussen hertog Albrecht van Saksen, gubernator en potestaat der Friese landen, en de stad Groningen, tot stand gebracht door bemiddeling van Frederik van Baden, bisschop van Utrecht. 4 november 1498 en 26 januari 1499.

Eerste pagina van Sicke Benninges 'Chronickel der Vriescher Landen en der stad Groningen'

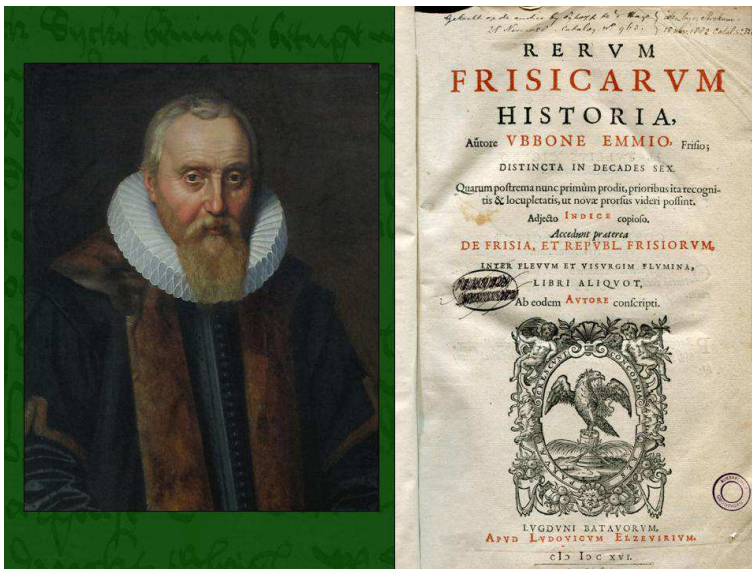
De Sitter gebruikte de kroniek van Sicke Benninge in de editie die in 1725 door Matthaeus Brouërius van Nidek te Middelburg was gepubliceerd.

Uitsnede van een pagina uit de uitgave van 1725

De uitgevers van de vandaag gepresenteerde editie van Sicke Benninges kroniek signaleren tal van feilen in de uitgave van Brouërius van Nidek.

Daarnaast maken het gotische schrift en de massieve typografie van de oude editie het lezen ervan voor moderne mensen (en computers!) niet gemakkelijk.

Ubbo Emmius en zijn *Rerum Frisicarum Historia* (1616)

De Sitter beroept zich in zijn *Tegenwoordige Staat* vaak op Ubbo Emmius en volgt diens grote werk over de geschiedenis van de Friezen op de voet. Hij doet dat ook op plaatsen waar hij naar archiefstukken verwijst.

In feite is het historische deel van de *Tegenwoordige Staat* – er is ook een deel dat gewijd is aan de plaatsbeschrijving van Stad en Lande – een voor die tijd moderne bewerking van Emmius' *Rerum Frisicarum Historia*. Daarmee heeft De Sitter zich zeer verdienstelijk gemaakt, want doordat het boek in het Latijn was geschreven, was Emmius' werk voor de meeste mensen niet toegankelijk.

Ubbo Emmius had voor zijn onderzoek gebruik gemaakt van allerlei kronieken en archiefstukken. Dat zijn twee heel verschillende soorten van bronnen. Het meest kenmerkende element van kronieken is dat dit – in principe – verhalende teksten zijn. Archiefstukken zijn bedoeld om handelingen en toestanden vast te leggen ten behoeve van de bestuurlijke en juridische praktijk. Archivalia kunnen ook wel verhalende passages bevatten, maar die zijn niet bepalend voor het karakter van deze bronnen.

Kroniekschrijvers zoals Sicke Benninge vullen het beeld dat we uit de archieven kunnen distilleren op twee manieren aan:

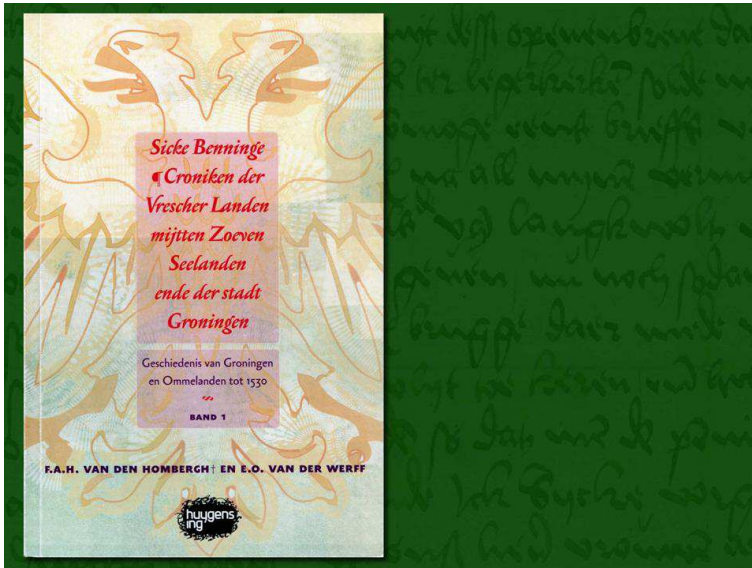
- door 'insertie' (invoeging) van niet bewaard gebleven archiefstukken
- door vermelding van bijzonderheden die je (bijna) nooit in de archieven tegenkomt.

De stadsarchieven van Groningen uit de periode vóór 1550 zijn bijlange niet volledig. Het blijkt dat vele van de door Sicke Benninge geciteerde documenten ook voor Ubbo Emmius al niet meer beschikbaar waren. Het is dan ook geen wonder dat de moderne uitgevers keer op keer hebben moeten aantekenen dat een door Benninge opgenomen archiefstuk niet kon worden opgespoord.

Ubbo Emmius was de eerste historicus die het Groninger stadsarchief in mocht. Dat was iets uitzonderlijks. Het archief was geheim. Niet voor niets is het woord *secretaris* afgeleid van 'secreet'. Vreemden moesten buiten de deur worden gehouden, want die zouden misbruik kunnen maken van de informatie.

Het stadsbestuur waakte angstvallig over de geheimhouding. Het geleerde woord dat Emmius voor de archiefbewaarplaats gebruikt (*chartofylacium*) verradt dat ook. Een *chartofylacium* is een ruimte waar archieven *bewaakt* worden. Een *archiefbewaakplaats* in plaats van *archiefbewaarplaats* dus.

Dat Ubbo Emmius het archief in mocht getuigt niet alleen van het vertrouwen dat de nieuwe, gereformeerde stadsbestuurders in hem hadden, maar hangt ook weer samen met het destijds heersende idee dat er een nieuwe tijd was aangebroken. Stad en Lande maakten in 1594-1595 een nieuwe start als onderdeel van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Band 1 van de nieuwe uitgave van de kroniek van Sicke Benninge

Ubbo Emmius heeft de kroniek van Sicke Benninge vooral benut voor de beschrijving van de gebeurtenissen waarover Benninge als ooggetuige verslag kon doen. Hij citeert de kroniek vaak letterlijk.

Voor de periode daarvóór en gebeurtenissen elders stonden Emmius ook andere bronnen ter beschikking. Ubbo heeft grote waardering voor Benninges werk. Hij noemt hem zeer betrouwbaar, zorgvuldig en deskundig. Emmius kon dat zeggen doordat hijzelf zoveel bronnen had doorgewerkt en dus in staat was vergelijkingen te maken. Sicke Benninges weergave van authentieke stukken is – voor zover dat door Emmius te controleren was – correct.

Net als andere kroniekschrijvers nam Sicke Benninge teksten op die je in het archief zou verwachten, maar daar ontbreken. Maar daarnaast geeft hij nog veel meer:

- topografische details binnen en buiten de stad
 - beschrijvingen van gebeurtenissen, gewoonten en procedures
 - het verloop van militaire operaties
 - de opvattingen van stadsbestuurders en verslagen van besprekingen
 - de stemming onder de bevolking
- en nog veel meer dingen die je nooit in archiefstukken vindt.

Benninge beperkt zich dus niet tot een beschrijving van de gebeurtenissen in Stad en Ommelanden en de wereld daaromheen, hij laat ook de Groningers zelf zien en andere *dramatis personae* van hoge en lagere rang.

Aan de hand van een zegsman als Sicke Benninge kun je een echt verhaal vertellen. Dit alles werd ook al door Ubbo Emmius herkend, gewaardeerd en gebruikt. Maar er is meer en daarvoor had Emmius geen oog. Ik doel op de subjectieve kant van Benninges verhaal.

De periode omstreeks 1500 was een cruciale periode in de geschiedenis van Groningen, Groningerland, het hele noorden en, waarom niet, heel west-Europa.

Sicke Benninge moet begrepen hebben dat hij in een overgangstijd leefde. Ik vermoed dat dit bewustzijn hem ertoe gebracht heeft om zijn boek te schrijven.

Uitsnede uit de kaart van de Friese landen door Abraham Ortelius (1568)

GrA T817-983: Oost ende West Vrieslandts beschrijvinghe = utriusque Frisiorum regionis noviss. decriptio.

Benninge begon waarschijnlijk te schrijven omstreeks 1505, dat wil zeggen dat hij toen omstreeks 50 jaar oud was. Dat is oud genoeg om 'diepte' te zien in de gebeurtenissen en jong genoeg om volop in het leven te staan en zich betrokken te voelen bij het wel en wee van Stad en Lande.

In zijn jeugd jaren was hij getuige geweest van de bouw van de nieuwe Martinitoren (1469-1482; hét symbool van Groningens dominantie), de samenwerking tussen Stad en Lande ter verdediging van de Friese Vrijheid (1469-1471) en de grote verbonden tussen Stad en Ommelanden van 1473 en 1482.

Maar al gauw ging het mis. De stad vertilde zich door te interveniëren in de partijstrijd die Westerlauwers Friesland teisterde, grote heren gingen zich met 'Friesland' bemoeien en brachten vreemde troepen in het land (precies zoals burgemeester Johan Thema, een tegenstander van de interventie, had voorspeld), en er ontstond verdeeldheid in Stad en Lande tussen voor- en tegenstanders van samenwerking met de grote heren. Sicke Benninge was er getuige van dat vrijheid en onafhankelijkheid verkeerden in onderwerping, redelijkheid in puur machtsdenken, welvaart in armoede, eensgezindheid in verdeeldheid, en samenwerking in bittere vijandschap. En dit alles ging gepaard met een eindeloze orgie van strijd en verwoesting.

Vanzelfsprekend slaat ook Sicke Benninge de plank wel eens mis. Zo vergist hij zich soms in de chronologie van de gebeurtenissen. En als hij over dingen schrijft die vóór zijn eigen tijd zijn gebeurd of zich buiten zijn gezichtsveld afspelen, vertoont zijn verhaal wel eens afwijkingen van wat de beste bronnen meedelen.

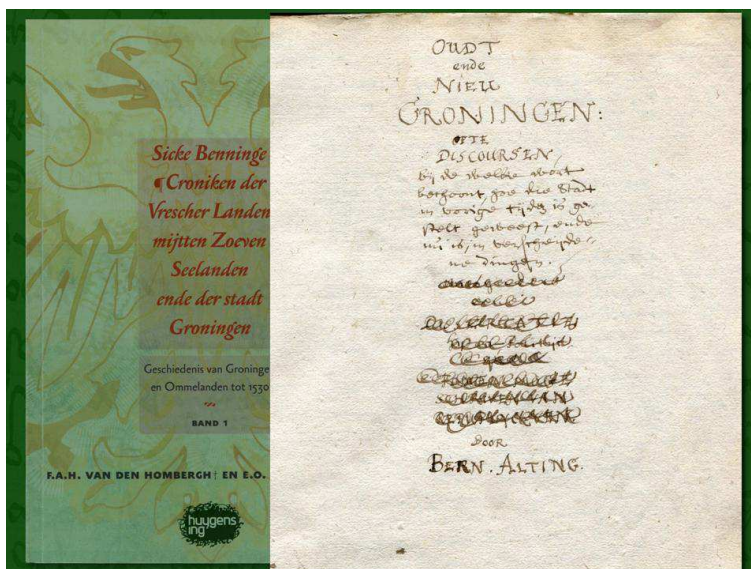
Maar rimpels van deze soort horen er wel echt bij. Ze herinneren ons eraan dat je, om het verleden te begrijpen, je niet moet blindstaren op de pure, langs wetenschappelijke weg vastgestelde feiten, maar dat je rekening moet houden met de perceptie die de tijdgenoten van de feiten hadden.

Mensen denken en handelen immers niet op basis van feiten, maar laten zich leiden door wat ze als de werkelijkheid ervaren. En daarbij filteren ze hun eigen waarnemingen en het nieuws dat van buiten komt zo, dat het zoveel mogelijk past bij de voorstellingen die zij omtrent zichzelf en de wereld hebben. Ze houden dat vol totdat het echt niet meer gaat.

Sicke Benninge geeft niet alleen een betrouwbaar ooggetuigeverslag van de gebeurtenissen van zijn tijd, hij laat ook zien wat hij en zijn tijdgenoten in Groningen dachten over het verleden en over het nieuws dat op hen af kwam. We zien dat heel mooi aan de manier waarop hij – aan het einde van zijn leven – vertelt over het optreden van Martin Luther, de *Bauernkrieg* in de Duitse landen en de gildewoelingen in de stad Groningen.

Sicke Benninge herkende de wereld van zijn jeugd niet meer. Hij leefde – in zijn eigen woorden – in een ‘verstoorde en verbaesede warrelt’. Oude zekerheden waren verdwenen, nieuwe structuren waren er nog niet.

Het is niet verrassend – we zien hetzelfde bij vele kroniekschrijvers – dat we bij Benninge het soort conservatisme aantreffen waarin ook de mythen passen over gouden en zilveren tijdperken van weleer, en dat mensen – zeker wanneer ze wat ouder worden – laat denken en zeggen dat ‘vroeger alles beter’ was.

Sicke Benninge en Bernard Alting

Een denkend mens zoekt naar verklaringen. Dat deed Benninge ook. Hij heeft geprobeerd de gebeurtenissen van zijn eigen tijd in de geschiedenis te plaatsen en te begrijpen waarom de dingen liepen zoals ze liepen.

Zijn conclusie luidt: de loop van de dingen past in een patroon van neergang en die neergang hebben de mensen aan zichzelf te wijten. De mensen die aan het roer staan lijden aan zelfoverschatting, zijn belust op macht, gedragen zich arrogant tegenover lieden die ze niet belangrijk vinden, laten hun eigenbelang prevaleren boven het algemeen belang en zijn de slaaf van hun hebzucht.

Deze analyse vertoont – *mutatis mutandis* – een treffende gelijkenis met die van de Groninger stadssyndicus Bernard Alting, die 150 jaar later de teloorgang van Groningens grootheid aan dezelfde ondeugden weet. Alting maakte expliciet vergelijkingen tussen ‘oud en nieuw Groningen’.

In Altings tijd ging het in het bijzonder over de houding van de *hardliners* in het stadsbestuur tegenover de Ommelanden en de Oldambten, voor Sicke Benninge was het duidelijk dat Groningen zich aan Westerlauwers Friesland had vertild.

De twee banden van de nieuwe editie van de kroniek van Sicke Benninge

Zoals hij zelf zegt wilde Sicke Benninge met zijn verhaal duidelijk maken tot wat voor rampen de genoemde ondeugden leiden. Door het schrijven van zijn boek wilde hij herhaling helpen voorkomen.

Dat was natuurlijk geen realistisch plan. Er is geen grote lijn te ontwaren in de onafgebroken stroom van veldtochten, vernielingen, slachtingen, roofpartijen en belegeringen die Sicke beschrijft. En het is ook niet goed voorstelbaar dat de beslissers van deze wereld door Benninges verhaal tot inkeer zouden hebben kunnen komen.

Sicke Benninges ambitie gaat verloren achter de veelheid van gebeurtenissen en feiten waarover hij vertelt. Maar juist die feiten – zo is in de eeuwen daarna gebleken – maken zijn kroniek tot een ‘feitenmijn’. En de passie – vooruit dan maar – waarmee hij zijn verhaal vertelt, maakt zijn boek tegelijk tot een indrukwekkend *document humain*.

Als zodanig is zijn boek al een kleine 500 jaar lang onmisbaar en zal dat ook altijd blijven.

Bij het verschijnen van deze nieuwe editie past een hartelijke gelukwens voor Egbert van der Werff die als enige het project heeft overleefd, en voor al diegenen die belangstelling hebben voor de geschiedenis van dit landsdeel. En dat zijn er veel meer dan degenen die nu en in de komende maanden het boek kopen.